

УДК 343.98

Б.А. БУРБЕЛО, Харківський національний університет внутрішніх справ

ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО

Ключові слова: неповнолітній, обвинувачений, криміналістична тактика, вчинення злочинів, попередження злочинності

Злочинність неповнолітніх і боротьба з нею завжди були одним з пріоритетних завдань суспільства. На розвиток вказаної тенденції впливає падіння рівня життя населення, зростання безробіття, переорієнтація моральних цінностей, зростаюча невлаштованість молодих людей, виникнення і стрімке зростання на території України таких негативних явищ як наркоманія, проституція, ігровий бізнес, організована злочинність. Невідворотність відповідальності підлітка за суспільно – небезпечне діяння забезпечується розкриттям злочинів скоєних неповнолітніми. Проте на практиці слідчі рідко приділяють цьому питанню належну увагу. Однією з причин такого відношення є недолік інформації про типові особливості особи неповнолітнього правопорушника, а також методи і способи отримання інформації про конкретного неповнолітнього обвинуваченого та її використання в кримінальному судочинстві.

Окремим аспектам вивчення особи неповнолітнього, необхідність в яких виникає при розкритті і розслідуванні злочину, присвятили свої праці Н.Т. Ведерников, Ф.В. Глазирін, В.А. Жбанков, Г.Д. Курашвілі, А.А. Закатов, Р.С. Белкін, О.Я. Баєв, А.Н. Васильєв, А.В. Долгова, Л.Я. Драпкін, М.Г. Коршик, С.С. Степичев і інші.

Між тим, знання особливостей особи і психологічних властивостей неповнолітнього дозволить слідчому вже на початковому етапі розслідування не лише висунути обґрунтовані версії про скоєння злочину саме

підлітком, але і ефективно провести слідчі дії, застосувати найбільш раціональні тактичні прийоми, встановити психологічний контакт і позитивно вплинути на неповнолітнього правопорушника в процесі розслідування злочину, дослідження чого і є метою статті.

Необхідно пам'ятати, що неповнолітній обвинувачений – це особлива особа й особлива процесуальна фігура. По-перше, незавершеність психічного і фізичного розвитку, бажання самоствердитися, виявити себе в якій-небудь справі і багато інших особливостей підліткового віку обумовлюють мотивацію, той або інший спосіб скоєння злочину і відповідну слідову картину, багато в чому характерну саме для неповнолітніх. По-друге, статус неповнолітнього допускає розширене коло учасників процесу розслідування кримінальної справи, специфіку застосування певних методів і способів дії, розроблених з урахуванням психології цієї категорії осіб [1, с.63–68].

На нашу думку, криміналістична значима інформація про особу неповнолітнього обвинуваченого може бути доказовою та орієнтуючою. Доказова інформація надходить з процесуальних джерел і включає:

- показання родичів, знайомих;
- висновки експертів про психічний стан, вік неповнолітнього;
- результати огляду місця події і інших слідчих дій у вигляді слідів злочинця.

Орієнтуюча інформація може бути отримана:

- шляхом проведення оперативно-розшукових заходів: результати спостереження за неповнолітнім, дані, отримані при опитуваннях та ін.;

- із даних, що містяться в криміналістичних обліках, що ведуться в правоохоронних органах, зокрема в алфавітному, дактилоскопічному обліку, обліку за способом скоєння злочину, відеотеках і т.д.;

- із даних про типового неповнолітнього злочинця – його «портрет», складений на репрезентативній емпіричній базі в криміналістичній характеристиці тієї або іншої групи злочинців;

- на основі спеціальних знань слідчого, отриманих з наукових джерел про вікову психологію і педагогіку;

- на основі слідчої інтуїції, як джерела інформації про особу неповнолітнього, заснованою на професійному і життєвому досвіді слідчого;

- на основі спостережень за зовнішніми проявами підлітка в процесі виконання слідчих дій з його участю.

Типова слідча ситуація, що складається до моменту пред'явлення обвинувачення і допиту неповнолітнього обвинуваченого, будучи науково-узагальненою категорією, характеризується сукупністю наявних у слідчого на даний момент фактів і обставин скоєного злочину; професійною, морально-психологічною і організаційною готовністю слідчого до виконання цієї слідчої дії; а також відношенням неповнолітнього до пред'явленого обвинувачення і до особи, що проводить допит. Ретельна та всебічна підготовка до допиту неповнолітнього є необхідною умовою отримання повних і достовірних свідчень. У процесі підготовки до допиту слідчий здійснює комплекс організаційних і тактичних заходів.

Допит неповнолітнього обвинуваченого починається, за загальним правилом, із з'ясування його відношення до пред'явленого обвинувачення. Проте, у зв'язку із специфікою віку обвинуваченого, йому повинно передувати роз'яснення слідчим спільно із захисником суті і змісту пред'явленого обвинувачення. При цьому потрібно розкрити значення юридичних термінів, диспозицію і санкцію інкримінованих йому статей кримінального закону. Заслуговує на увагу рекомендація професора Л.Л. Канєвського про можливість з'ясування у обвинуваченого чи визнає він себе винним, не на початку допиту, а у кінці [2, с.209]. Дійсно, таке питання, задане на самому початку допиту, може викликати у підлітка емоційну напругу, яка заважатиме подальшому допиту. Чималу складність в конфліктній ситуації допиту є попередження і викриття неправдивих свід-

чень обвинуваченого.

Мотивами надання неправдивих свідчень неповнолітнім обвинуваченим є:

- неправильне розуміння підлітком почуття товариства;

- підвищена соромливість (зокрема, відносно статевих злочинів);

- схильність до відстоювання раніше наданих неправдивих свідчень, щоб не показатися в очах допитуваного брехуном;

- бажання затвердитися самостійним, «дорослим»;

- небажання «видати» свого товариша;

- прагнення будь-яким способом зберегти свій авторитет серед однолітків;

- підвищена емоційність підлітка і неврівноваженість його емоцій;

- занижена критичність і самокритичність, відсутність життєвого досвіду;

- сліпа відданість підбурювачеві і спільникам;

- бажання перебільшити свою роль в скоєному;

- готовність збрехати заради підтримки авторитету серед співучасників [3, с.11].

Якщо на повторному допиті неповнолітній слово в слово повторює раніше дані свідчення, слідчий має право припустити, що такі свідчення є результатом впливу дорослого. Істотні відмінності в деталях вказують на фантазування неповнолітнього: вигадані деталі погано утримуються в пам'яті і замінюють новими. Проте слідчий повинен при цьому враховувати і значну дію власних питань, тому особливо важливо правильно формулювати питання і визначати їх послідовність.

Актуалізації забутого може допомогти і такий тактичний прийом, як допит неповнолітньої особи на місці події. Психологічною основою його є повторне сприйняття допитуваним обстановки, в якій відбувався злочин. Таке сприйняття збуджує асоціативні зв'язки і стимулює більш повне відтворення обставин, які цікавлять слідчого. Слідча практика свідчить про ефективність використання допиту на місці події

При проведенні досудового слідства і роз-

гляді в суді справи відносно неповнолітнього, окрім загальних обставин (ст.64 КПК України), треба обов'язково з'ясувати: вік неповнолітнього, стан здоров'я і загального розвитку, умови життя і виховання неповнолітнього, обставини, які негативно впливали на виховання неповнолітнього і інше. Під з'ясуванням умов життя і виховання неповнолітнього розуміється встановлення фактів, що відносяться до сімейно-побутової обстановки неповнолітнього і його оточення. Сприяти скоєнню злочину можуть, поперше, негативний вплив на неповнолітнього батьків і інших близьких родичів, неправильне виховання в сім'ї, вживання спиртних напоїв, відсутність у підлітка певних занять, нормальних житлових умов, достатньої матеріальної забезпеченості. По-друге, це недоліки виховної роботи в школі або за місцем роботи, вплив злочинного середовища. З'ясувавши умови життя і виховання неповнолітнього, слідчий повинен вивчити його житлові і матеріальні умови, наявність батьків, їх заняття, спосіб життя, участь у вихованні неповнолітнього, організації його дозвілля, навчання і тому подібне. З'ясування умов, в яких формується особа неповнолітнього, нерідко допомагає розкрити безпосередні причини, які привели підлітка до злочину, дозволяє зробити правильний висновок про те, чи являється злочин випадковим епізодом або обумовлено глибокими причинами [4, с.15].

Злочинність же неповнолітніх, будучи складовою частиною злочинності взагалі, в той же час має свої специфічні особливості, що дозволяє розглядати її в якості самостійного об'єкту вивчення. Необхідність такого виділення обумовлюється з одного боку особливостями вчинених злочинів, з іншою, пов'язаними з ними характеристиками соматичного, психічного і морального розвитку неповнолітніх, а також їх соціальною незрілістю. У підлітковому, юнацькому віці у момент морального формування особи відбувається накопичення досвіду, у тому числі негативного, який може зовні не виявлятися

або проявлятися зі значним запізненням

Характерна особливість останніх років – зміна структури злочинності неповнолітніх у бік корисливих злочинів. Тому в якісному відношенні структурно картину злочинності неповнолітніх визначають корисливі посягання (понад 75 %). Доля злочинів, що відносяться до категорії корисливих, істотно зросла в порівнянні з попередніми десятиліттями в структурі злочинності неповнолітніх, відповідаючи негативній тенденції зростання корисливих злочинів в структурі злочинності в цілому.

Розглядаючи особу неповнолітнього необхідно враховувати усю сукупність соціально-демографічних, морально-психологічних і правових характеристик. Здійснення більшості злочинів психоаномальними суб'єктами молодого віку пояснюється ранньою алкоголізацією, наркотизацією і зростанням вживання психотропних і токсикоманічних речовин саме цією категорією осіб; психічні девіанти, здійснюючи злочини, частіше мають неповну середню, повну середню або середню спеціальну освіту, що свідчить про те, що психічне відхилення перешкоджає здобуттю вищої освіти, отже, до певної міри звужує можливості соціальної адаптації особи [5, с.35]. Перед неповнолітніми, такими, що мають наркотичну залежність, постійно стоїть проблема пошуку засобів для придбання наркотиків. Обтяжливі, тяжкі відчуття в період абстиненції породжують антисоціальну поведінку у вигляді шахрайства, підробки і крадіжки рецептів, розкрадання медикаментів, незаконних способів придбання грошей для купівлі наркотиків і нерідко приводять наркоманів на лаву підсудних [6, с.98–99].

Вважається, що досудове слідство і судовий розгляд справ відносно неповнолітніх має потребу від слідчих, суддів особливої уважності, професіоналізму, щоб забезпечити не лише всебічне, повне і об'єктивне дослідження обставин справи, але і забезпечити виховний рівень процесу на усіх його стадіях. При цьому справи про застосування

заходів примусу виховного характеру повинні розглядатися спеціально уповноваженими на те суддями, визначеними наказом глави суду.

Система попередження правопорушень неповнолітніх – це сукупність напрямів профілактичної діяльності різних суб'єктів, які у своїй єдності охоплюють усю сферу соціально-психологічної дії на неповнолітнього. Впоратися з причинами і умовами злочинності неповнолітніх не вдалося ні у минулому, ні сьогодні. Багато в чому це пов'язано з тим, що численні правові акти, добре відпрацьовані в нормативному відношенні рішення по боротьбі з бездоглядністю і правопорушеннями дітей і підлітків так і залишилися на папері. Виконання їх належним чином не контролювалося, передбачені профілактичні заходи не забезпечувалися необхідними кадрами, матеріальними і іншими ресурсами.

На нашу думку аналіз вище сказаного свідчить про необхідність розробки не лише напрямів і наукових методів вивчення особи неповнолітнього, але і концептуальних основ використання цих відомостей в кримінальному судочинстві для вирішення пошуково-пізнавальних, тактико-психологічних і виховно-профілактичних завдань, тобто про необхідність комплексного підходу до форму-

вання вчення про особу неповнолітнього обвинуваченого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курашвили Г. К. Изучение следователем личности обвиняемого / Курашвили Г. К. – М., 1982.
2. Каневский Л. Л. Криминалистические проблемы расследования и профилактика преступлений несовершеннолетних / Каневский Л. Л. – Красноярск, 1991. – 288 с.
3. Закатов А. А. Психологические особенности тактики производства следственных действий с участием несовершеннолетних / Закатов А. А. – Волгоград, 1979. – 52 с.
4. Шимановский В. В. Процессуальные особенности расследования преступлений несовершеннолетних / Шимановский В. В. – Волгоград, 1980. – 48 с.
5. Гомонов Н. Д. Особенности противоправного поведения лиц с психическими девиациями / Гомонов Н. Д. ; под общ. ред. В. П. Сальникова. – СПб., 2000. – 187 с.
6. Александров А. И. Наркотики в России: преступления и расследование / Александров А. И., Айнбиндер М. Я., Афанасьев В. В. и др. ; под ред. В. П. Сальникова. – СПб., 1999.

Бурбело Б. А. Вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого / Б. А. Бурбело // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 159–162 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11bbaono.pdf>

Проводиться аналіз злочинності неповнолітніх: надані визначення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів та їх класифікація, а також аргументація щодо комплексного підходу до формування вчення про особу неповнолітнього обвинуваченого.

Бурбело Б.А. Изучение личности несовершеннолетнего обвиняемого

Проводится анализ преступности несовершеннолетних; даны определения причин и условий, которые способствуют совершению преступлений и их классификация, а также аргументация о комплексном подходе к формированию учения о личности несовершеннолетнего обвиняемого.

Burbelo B.A. Research of Accused Juvenile's Personality

The analysis of criminality of minors is carried out; definitions of the reasons and conditions which promote fulfillment of crimes and their classification, and also the argument about the complex approach to doctrine formation about the person of the minor accused are given.